

jelölő, elismert nagy gondolkodók, esszéisták, bírálók (pl. Kölcsey, Bajza, Toldy, Erdélyi, Arany, Kemény, Gyulai, Péterfy, Riedl) mellett a részleges vagy történeti értékű teljesítményeket létrehozó esztéták, kritikusok is szóhoz jutnak, Szontagh Gusztávtól Henszlmann Imréig, Salamon Ferencről Zilahy Károlyig, Asbóth Jánostól Bodnár Zsigmondig, s ez nemcsak többé-kevésbé elfeledett értekezői teljesítmények – korántsem kritikátlan – újralfelfedezésére ad alkalmat, hanem a történeti folyamatoknak az eddiginél árnyaltabb, körütekintőbb, többoldalú értelmezésére is. Igen hasznosak a kor nagy irodalmi vitáiról (Bajza hadakozásairól, Petőfi fogadtatásának viharairól, a tragikummal kapcsolatos polémiákról stb.) közölt összefoglalások, melyek a korszerű új eszmék harcban, küzdelemben kivívott győzelmét dokumentálják.

Az alcímben kiemelt három kulcsfogalom – romantika, népiesség, pozitívizmus – nem meríti ki a század lényeges irodalmi-kritikai törekvéseinek, irányainak összességét, sorrendjük jelölhet valamiféle abszolút érvényű történeti egymásrakövetkezést, hiszen mind a népies-nemzeti, mind a pozitívista korszakot nemhogy színezi: áthatja és átminősíti nálunk a prolongált, de legjobb teljesítményeiben korszerűen megújuló romantika. A szemelvények és eligazító magyarázatok persze az átfogó fejezetcímektől függetlenül is érzékeltetnek valamit a tendenciáknak ebből az összefonódottságából, egyidejűségéből, de talán még arányosabb kép alakulhatna ki az olvasóban, ha az egyébként átgondolt és föltétlenül szakszerű válogatás bátrabban nyúlt volna a korszak nem elsősorban értekezőkként jegyzett írói-költői, kivált Madách, Vajda, Jókai, Mikszáth, Komjáthy ars poetica- vagy esszé-szerű megnyilatkozásaihoz. Az *Irányok* jelentős, hézagpótló kiadvány, mely úgy szolgálja a múlt századi magyar irodalom kutatásának, alapos megismerésének ügyét, hogy egyszersmind a kor művelődéstörténete iránt érdeklődő, vele foglalkozó tanárok, diákok, olvasók szélesebb rétegeit is eligazítja egy eddig csak töredékesen föltárt és földolgozott szellemi folyamat egészében és részleteiben.

Csűrös Miklós

A magyar kritika évszázadai.

1. Rendszerek. A kezdetektől a romantikáig. Szerkeszti: Sötér István. Írta és összeállította: Tarnai Andor és Csetri Lajos. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1981. 545 l.

Az MTA Irodalomtudományi Intézetének új vállalkozása, a magyar irodalomtudomány és kritika történetének szentelt könyvsorozat egészen másként készül, mint az Intézet régi nagy munkái – például a hatkötetes irodalomtörténeti kézikönyv, vagy a még befejezetlen bibliográfiai sorozat – esetében megszoktuk. A régi vállalkozások részleteikben is közös munka eredményei voltak, az új sorozat egyéni monográfiákból fog állni. Eddig kettő jelent meg: Németh G. Béla a pozitívizmus korát, Tarnai Andor a középkort dolgozta fel. Az egyéni monográfiákból álló sorozat terve máris helyesnek bizonyult, hiszen mindkét tudósra sokak szerint áll, hogy eddigi életük főművét alkották meg a kritikátörténeti sorozat számára.

E nagy vállalkozást szerencsésen egészíti ki a hozzávaló szöveggyűjtemény, *A magyar kritikai évszázadai*, mely igen helyesen nem az Akadémiai Kiadónál, hanem a

Szépirodalminál jelenik meg, gusztusosabb alakban, olvashatóbb betűkkel és – bizonyára – nagyobb példányszámban. (Sorozatterv és tipográfia: Haiman György!) Az első kötet, a *Rendszerek*, két, egészen különálló félkötetből áll. Az elsőnek (*A kezdetektől a felvilágosodásig*) szövegeit Tarnai Andor válogatta össze, s az anyagot ő látta el korszakbevezetőkkel és jegyzetekkel. A második félkötetben (*A „Világosság” korának irodalomszemlélete*) a munkákat Csetri Lajos végezte el.

A középkor, a reneszánsz, a barokk idején alkalmasint lassabban változott az irodalomról való gondolkodás Magyarországon, mint a 18–19. század fordulóján. Tarnai Andor nyilván ezért elégedett meg a következő négy nagy fejezettel: 1. Szóbeliség – latinság – írásbeliség, 2. A magyar nyelvű irodalom elméleti megalapozása, 3. Az irodalomelmélet az egyházak kezelésében, 4. Az egyházi értelmiség laicizálódása. A fejezetek igen határozott eltérést mutatnak az akadémiai irodalomtörténeti kézikönyv beosztásaitól, s ez az eredetiség mindenképp örvendetes. Az 1. fejezet jelentőségét voltaképpen csak most, utólag, Tarnai Andor monográfiájának megjelenése nyomán könnyű felismernünk. Ami továbbra sem egészen világos, az a kissé mégiscsak túlsúfoltnak vélhető 2. fejezet sokfélesége: vannak itt régifajta, vannak erasmista és vannak protestáns humanisták, ott van a világi és vallásos, de nem egyházas Balassi–Rimay irányzat, továbbá ott van egy-két szerző, aki nyugodtan szerepelhetne a 3. fejezet élén is.

Tarnai Andornak – túlozva azt mondhatnók – szinte évszázadot kellett annyit feldolgoznia, ahány évtizedet Csetri Lajosnak. Számolva bár a magyar irodalmi intézmény életének hirtelen felpezsdülésével a 18. század vége felé, a könyv használójának mégiscsak feltűnik, hogy Tarnai négy fejezetével szemben Csetri tizenhétre tagolja anyagát. Ismertetésül: 1. Európai kitekintés, 2. A magyarországi esztétikai gondolkodás kezdetei, 3. Bessenyei, 4. Az irodalmi élet és a magyar nyelvű sajtó kezdetei, 5. Verstani kérdések, 6. A fordítás elméletéről, 7. Műfajelméleti kérdések, 8. Esztétikai kérdések, 9. A nemzeti azonosság érzése. Eredetiség. Kármán, 10. Csokonai, 11. Az irodalmi élet feltételei a XIX. században, 12. A nyelvújítás és nyelvszemlélet általános kérdései, 13. Kazinczy a XIX. század első évtizedében, 14. A nyelvújítási harcok évtizede, 15. A nyelvújítás ellenzékének irodalomszemlélete, 16. Az Erdélyi Múzeum, 17. Berzsenyi irodalomszemlélete. (Ez a beosztás lényegesen kevésbé tér el az akadémiai kézikönyv rendszerezésétől.)

A két szerkesztő tehát más- és másféleképpen dolgozott. Kiválóságuk mégis rokonítja őket, mégpedig különösen három szempontból. Először is mindketten jó szövegválogatók, akik megtalálták a helyes arányt: minden nevezetes és témakörhöz vágó írást igyekeztek bevenni, hogy a szöveggyűjtemény például egyetemi segédkönyv céljaira is megfeleljen, de kötelességüknek tartották, hogy néhány különlegességgel, melyre először irányítják a figyelmet, a szakfilológust is tanítsák. Másodszor – s ez a kritikátörténet munkatársai között talán már természetes – a kisujjukban van az irodalomelmélet, különösen a vizsgált korszakukat meghatározó iskolák. Harmadszor (bár talán ez a legjelentősebb): korszakbevezetőikben úgy próbáltak sokakhoz szólni, lehetőleg sokak által érthetők lenni, hogy szabatos, fogalmi nyelvhasználatra törekedtek, nem íróias megoldásokra.

A válogatást persze lehet kritizálni: mindenki, aki csak valamelyest is ismeri a régmúlt századok magyar irodalomtörténetét, elő tudna állni néhány alternatív ötlettel. Néhány ezek közül mégis eléggé kézenfekvő ahhoz, hogy elő merjük adni őket.

Tarnai például a maga félkötetében nagy teret hagy az idegen nyelven íróknak. Csetri, a felvilágosodás-kor irodalmi gyakorlatának megfelelően, a súlypontot a magyar nyelvű szövegekre teszi. Néha ez a váltás mégis túl merevnek tetszik, így Szerdahely György Alajos hazai mércével mérve mindenképp igen jelentős esztétikai művének mellőzésekor. – Tarnai részének végén szemelvényeket olvashatunk első irodalomtörténészeink, Bod, Czvittinger munkáiból, Csetrinél az irodalomtörténetírás szinte teljességgel hiányzik. Ez a váltás is túl radikálisnak tűnik: talán még az irodalom- és nyelvtörténet határán álló nyelvemlék-kiadásokat is szerepeltetni kellett volna, az *Antiquitates literaturae Hungaricae*től (vagy akár Sajnovitstól) a *Régi Magyar Nyelvemlékekig*, nem beszélve a szoros értelemben vett irodalomtörténetről, a folyóiratcikkteől az írói lexikonig. – Tarnai válogatásából néha épp a legnagyobb szerűbb szövegek hiányzanak, így Rimay terjedelmes Rákóczi-levele, amelyet Klaniczay Tiborral nyugodtan a manierizmus poétikájának tekinthetünk, vagy Zrínyi rejtelmes előszava fabula és história keveréséről és saját verseléséről, mely éppoly tökéletes, mint a Nap és a Hold ... Talán kár volt mellőzni ezeket, jóllehet kevésbé szervesen illeszkednek be a magyar írásbeliség történetébe, mint egy-egy ars praedicandi-tankönyv. Van aztán olyan szöveg is, Anonymus *Prologusa*, mely, mint Honti János kutatásai fényében látjuk, éppen elsősorban Tarnai 1. fejezetébe való lenne, hiszen néhol expressis verbis szól szóbeliség, írásbeliség és latinság viszonyáról.

Ezek persze nem tekintendők hibáknak, hanem inkább merészen egyéni megoldásoknak, amelyekről minden olvasó maga formál véleményt. Szóvétehetjük viszont, hogy sajnos ez a gyűjtemény is néha a szokásos takarékos megoldást választotta: örökzöld sláger például Geleji Katona Istvántól a *Magyar grammatikácska*, Újfalvi Imrétől a Klaniczay-tanulmányban idézett részletek, Földi Jánostól pedig *A versírásról*. Jobb lett volna, ha Geleji Katonától most az *Öreg graduál* előbeszédéből kapunk műfaj történeti fejtegetéseket (ezek talán azóta sem jelentek meg), Újfalvi Imrétől most az 1602 óta kiadatlan s Magyarországon kizárólag a Széchényi Könyvtárban (s ott is csak fényképmásolatban) hozzáférhető részleteket, Földi Jánostól pedig nem az 1962-ben kéziratból közzétett, a 18. században hatás nélkül maradt könyvből kapunk részleteket, hanem sokkal fontosabb, nagyhatású elődjéből, a Magyar Musa 1787-i folyamában megjelent tanulmányából, vagy a saját könyvének visszavonását és egy merőben új koncepciót bejelentő, szenzációs tanulmányból, mely a Magyar Hírmondóban, 1792-ben jelent meg, s amellyel szintén hatott (egyiknek sincs modern kiadása).

A szövegek pontossága sajnos csak átlagos: ezúttal is előfordult, hogy az előző modern kiadásból (mégpedig nem a kritikai, hanem a – hibásan átírt – népszerű kiadásból) vannak átvéve szövegek. Erről a szokásos gyakorlatról árulkodik például a 89. lap értelemzavaró vándorhibája: „az féleként” helyett: „az félékent”.

Horváth Iván